

Brates försök att identifiera den på Björksta kyrkdörr nämnde *Bo fris* med den från tre danska dopfuntar kände stensemästaren BONDO FRISO är ohållbart. Tanken, att det förra namnet skulle vara en förkortning av det senare, är minst sagt osannolik. BONDO är ju en latinisering av mansnamnet *Bondi*; de båda männen ha alltså haft olika namn, båda vanliga: *Bo* och *Bondi*. I övrigt kan man inskränka sig till att framhålla, att den danske dopfuntsmästaren har varit verksam omkring mitten av 1200-talet, medan Björkstadörren är inemot ett århundrade yngre.

Inskriftens avslutning, runföljden 34–38 **o : alfa**, är den välkända gudsformeln, kristusmonogrammet *Alpha et Omega*. Innebörden belyses klart av följande ställe i Johannes' uppenbarelse, kap. 22: Ego sum alpha et o/ Alpha ær første bokstaff j gretzske scrifft Oc O ær then yttarste/ hær mz beteknar gudh. at han ær vphoff oc ænde alla tingha/ Jak ær Alpha oc O. then første oc then ytarste/ vpbørian oc ændhe (*Svenska Medeltidens Bibel-arbeten* 2, SFSS 9, 1853, s. 369). I kap. 1 (a. a. s. 333) heter det: Ja sanneligha iak ær alpha et o/ thz ær Jak ær wpbyrian oc ændhe sigher herran gudh ...

Belysande äro också några rader i *Speculum Virginum* (SFSS 31, 1897, s. 514) och i *Jungfru Marie Örtagård*, vadstenanunnornas veckoritual (SFSS 30, 1895, s. 154). I det förstnämnda arbetets elfte bok läser man: »Hwat sigher gudz son j iohannis apocalipsi, jak är sigher han alfa ok o Första ok sidhzsta, opbørianen ok ändhin Thänne bokstaffwin A är badhe när grezska, latina, ok hebreska, første j a b c d, ok o är ythersta när the ebrezska Thy är han opbørianen fore whilkom enghin war Han är ok ändhin äptir hwilkin enghin findz». I det sistnämnda verket heter det: »Ego sum alpha, Är först märkiande, at alpha är første bokstawen när jwdhomen, som mz os är a oc o är en rundher bokstaffwer ey haffuandis opphoff ällar ändhelykt, oc thy likna sik herran gudh mz tässom twem bokstaffwom sighiandis Ego sum, Iak är alpha oc o første oc ytarste opphoffuet oc ändhen».

Av intresse i detta sammanhang är också det s. k. Gunhild-korset (DR 413). Detta vackra, i valrosstand skurna krucifix har på baksidan en bild av Kristus; i hans knä ligger en uppslagen bok i vilken två bokstäver läsas: A och ω.

Meningen med runföljden **o : alfa** är sålunda tydlig. Inskriften börjar med **gub** och slutar med ett välkänt gudsmonogram. Anmärkningsvärt är emellertid, att **o** här står före **alfa**.

15. Lilla Kyringe, Björksta sn. Nu vid Målhammar.

Pl. 12–14.

Litteratur: B 1084, L 998, 999. Ransakningarna 1667–84 (tryckt i VFÅ, 1928, s. 17 och i Ransakningar efter antikviteter, bd 1, h. 1, 1960, s. 140); J. Peringskiöld, Monumenta 4, bl. 203; O. Grau, Beskrifning Öfver Wästmanland (1754), s. 636 (nytrycken 1904, s. 495 f. och 492 f.); E. Tuneld, Geografi öfver Konungariket Sverige, 8. uppl. (1828), s. 218; J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 83; W. Tham, Beskrifning öfver Sveriges rike 1: 2 (1849), s. 99; R. Dybeck, Antiquarisk berättelse för år 1863 (ATA), s. 19, 1864 (ATA), s. 20, Runa (fol.) 2 (1874), s. 6; H. Hofberg, Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 2, 1871, s. 172 f. (ATA; tryckt i VFÅ 5, 1901, s. 17 f.), Kort öfversigt af Vestmanlands samtliga Fornlemningar och Minnesmärken (bilaga till reseberättelsen 1874, ATA; tryckt i Vitterhetsakademiens Månadsblad 1875, s. 110 f.); H. Hildebrand, Fornlemningar i Vestmanland (i: Vitterhetsakademiens Månadsblad 1872), s. 87 noten; Uppfinningarnas bok (red. O. W. Ålund) 1 (1873), s. 297, 504; Vestmanlands läns kalender 1881, s. 217; E. Brate och S. Bugge, Runverser (ATS 10: 1), s. 39, 134, 136, 216, 222–24, 294; E. Brate, Meddelanden från Nordiska Museet 1897, s. 11, Anteckningar 1898 (ATA), Svenska runristare (1925), s. 51 f., 59; O. v. Friesen, Upplands runstenar (1907), s. 35, (1913), s. 61, Runorna (1933), s. 215; S. Kjersén, Östra Västmanland (1927), s. 195; H. Pipping, Gömda bindrunor (i: SNF 23: 2), s. 9, 18 f.; A. Lindblom, Sveriges konsthistoria 1 (1944), s. 33, 34; B. Bergman, Uppländsk run- och bildstensristning (1948), s. 117; S. B. F. Jansson, Runinskrifter (i: En bok om Mälarlandskapen, 1953), s. 85; Västmanland (Allhem, 1957), s. 34, 43.

Äldre avbildningar: J. Hadorph och P. Helgonius, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta 4, B 1084 och Grau a. a.; återgivna i nytrycken 1904); Hofberg, teckningar (i a. a. 1871; återgivna i VFÅ 5, s. 19, 20 och i Uppfinningarnas bok, s. 297); Brate, foto 1898 (ATA); Jansson, foto 1951 (i a. a. 1953 och i Lindblom, Svensk konst, 1960, s. 12); E. Liljeroth, foto (i Västmanland, Allhem, 1957, s. 34, 42).

Den ståtliga, på två sidor ristade runstenen står numera rest 80 m NV om Målhammars östra huvud-

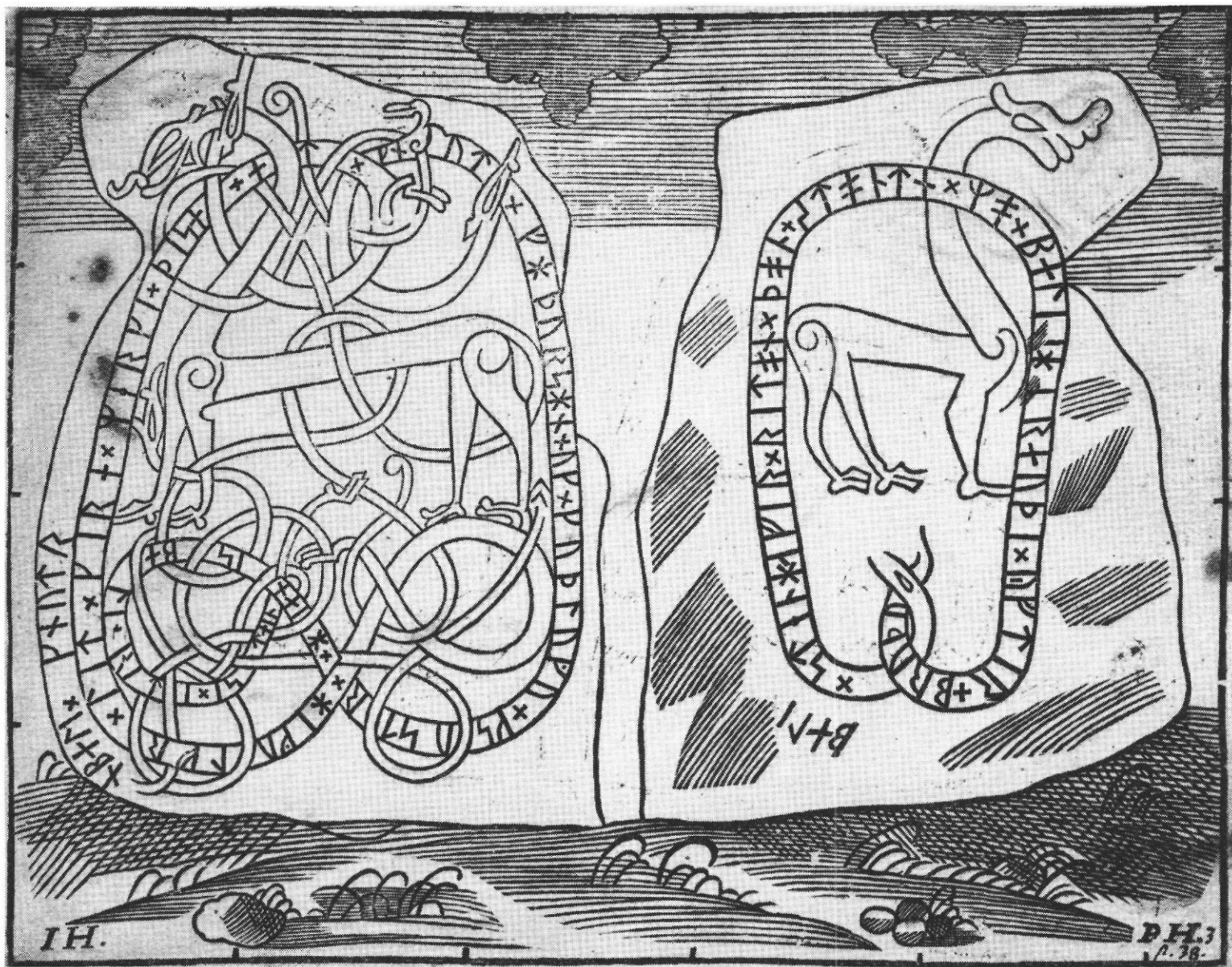

Fig. 22. Vs 15. Lilla Kyringe, Björksta sn. Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 1084).

byggnad, 5 m V om norra infartsvägen, mittför en parkallé. Till denna plats flyttades stenen vid början av 1860-talet.

Den äldsta kända uppgiften om Vs 15 finns i *Ransakningarna*. Där lämnar befallningsmannen Aron Bergström i sin »Specification uppå dee gambl: Antiqu[i]teter ... uthi Wäsby lähn», daterad »Sahla d: 12 May A:o 1682», följande uppgift: »Widh Lill: Kyringe byn ähr een Runsten medh Rijtningar uppå.» — I Peringskiölds *Monumenta* anges platsen som »Biorksta Sochn. wid lilla Kyringe» (B 1084: »I Lilla Kyringe»; L 998: »Lilla Kyringe»). — Grau antecknar bland fornminnen från Björksta socken: »Wid Lill-Kyringe är en Runsten.» — Tham nämner (i a. a. 1849) »en runsten vid Kyringe» och i *Historiskt-Geografiskt ... Lexikon* (1859) förekommer samma uppgift.

I reseberättelsen för år 1863 skriver Dybeck: »Runstenen (med inskrift i fornyrpalag), som förr varit vid Kyringe i Björkstads socken (Baut. 1084), är nu rest vid Målhammar i samma socken.» Vs 15 hade alltså då släpats bort från sin ursprungliga plats på Kyringe (under Målhammar) för att resas i herrgårdsparken.¹ Dybecks uppgift, att runstenen vid hans besök år 1863 var rest vid Målhammar, är något förhastad. I sin reseberättelse för år 1864 skriver nämligen Dybeck, att »vid Målhammar ... fanns liggande i parken den runsten ..., hvilken förut varit vid Kyringe. Denne märkvärdige sten kommer i höst att genom herr Kapitenen August v. Knorrings försorg resas på fast stengrund å den upphöjda plats, der han nu är.» Dybeck tillägger,

¹ *Vestmanlands läns kalender* uppger ännu år 1881 felaktigt, att runstenen finns »vid Kyringe».

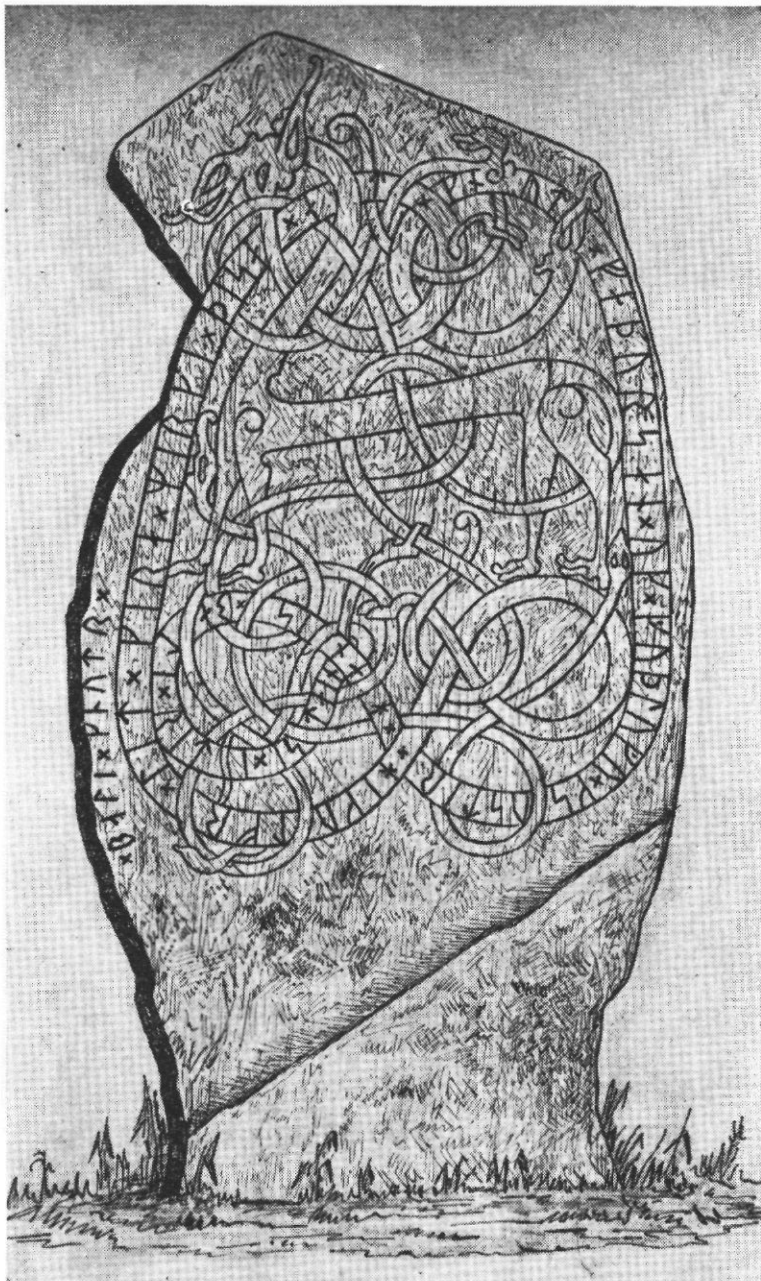

Fig. 23. Vs 15. Lilla Kyringe, Björksta sn. Framsidan.
Efter teckning av H. Hofberg.

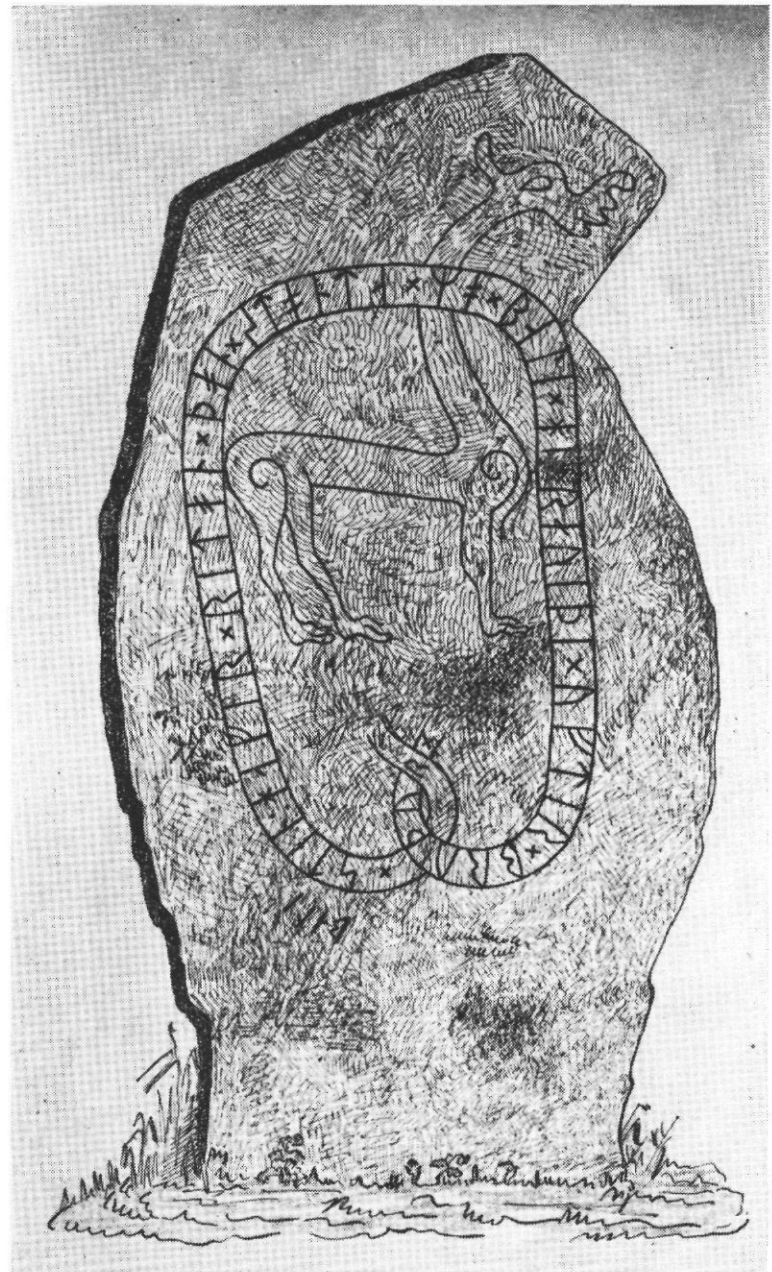

Fig. 24. Vs 15. Lilla Kyringe, Björksta sn. Baksidan.
Efter teckning av H. Hofberg.

att »noggranna aftryck togos af båda sidornas inskrifter». — Hofberg (1871): »Vid Målhammar står nu på en höjd i parken, på vestra sidan om uppkörsvägen till gården, den stora och vackra runsten ..., som förut stått vid Lillkyringe, norr om Målhammar.» I »Kort öfversigt af Vestmanlands samtliga Fornlemningar och Minnesmärken» framhåller Hofberg, att några av landskapets runstenar äro »stympade och otydliga ... Andra äro deremot synnerligen tydliga och väl bibehållna. Ypperst af dem alla och den vackraste, icke blott i Vestmanland utan i hela Sverige, är den stora präktiga runhällen i parken vid Målhammar, ristad på båda sidor, på den ena med några strofer i fornyrdalag.»

Det är beklagligt, att Vs 15 bortfördes från sin ursprungliga plats vid Lilla Kyringe. Det skulle ha varit av intresse att exakt veta, var den ståtliga runstenen stod, och åt vilket håll ristningsytorna en gång voro vända.

Grå granit. Höjd över marken 2,85 m, största bredd (mitt på stenen) 1,50 m. Ristningen är på oskadade partier djup och tydlig. Framsidan är släthuggen och fullständigt plan; baksidan är däremot knottrig och rå i ytan. På baksidan är ristningen på sina ställen skadad genom vittring.

Inskrift (med det inom [] supplerat efter B 1084):

Framsíðan: × **higulfr** × **lit** × **kira** × **merki** × **pisa** × **at** × **knut** × **fapur** **san** × **uk** × **kuþlug** · **u** × **ksistur** ×
5 10 15 20 25 30 35 40 45 50
hanis × **bali** × **riti** × **istaen** × **bali** × **knutr** ×
55 60 65 70 75 80

Baksidan: × sten : hafir × riton × þon × stonta × mo × bali ħi - raupi × yftir × brup[u]r × bali

85 90 95 100 105 110 115 120 125 130

Hægulfr let gæra mærki þessa at Knut, faður sinn, ok Guðlaugu, systur hans. Balli retti stæin. Balli. Knutr.

*Stæin hafiR rettan,
þann standa ma,
Balli hinn rauði
æftiR broður. Balli.*

»Hägulv lät göra detta minnesmärke efter Knut, sin fader, och efter Gudlög, hans syster. Balle reste stenen. Balle. Knut.

Stenen har upprest,
som stånda skall,
Balle den röde
efter brodern.

Balle.»

Till läsningen: Inskriften börjar med ett tydligt sk; detta har formen av ett kryss. Samma form ha nästan alla inskriftens sk. 2 i är ej stunget. 3 g är tydligt stunget. 9 i är ej stunget, ej heller 12 i. 14 a har dubbelsidig bistav. Samma form ha framsidans alla a-runor utom 74 a, som står utanför slingan. Anmärkningsvärt är, att alla a-runorna (och n-runorna) på stenens baksida däremot ha ensidiga bistavar. 16 e är tydligt stunget. 21 i är ej stunget. Runföljden 26 k–72 n står i den högra ormslingan. 27 n har dubbelsidig bistav. Samma form ha samtliga n-runor på stenens framsida utom 78 n, som står utanför slingan. Baksidans n-runor ha däremot ensidiga bistavar; jfr förhållandet med a-runorna. Sk saknas efter 34 r. 36 a är tydligt. I 38 u finns mellan huvudstaven och bistaven en grund, naturlig fördjupning. 40 k är ej stunget. 45 g är tydligt. Sk efter 45 g har formen av en punkt. Runföljden 46–49 u × ksi är fullkomligt säker. 49 i har mitt på staven en flack fördjupning, uppkommen genom flagring; runan är sålunda ej stungen. Sk efter 58 s är trots flagring fullt tydligt. 64 i är ej stunget, ej heller 67 i. 71 e är stunget med en tydlig, rund punkt. Runföljden 73 b–81 r står utanför slingan, alldeles i ristningsytans nedre vänstra kant. Sk före 73 b består av ett tydligt kryss; detta är lågt placerat. Möjligen har sk här bestått av två kryss; det övre är i så fall helt bortflagrat. 74 a har (såsom förut nämnts) ensidig bistav. 75 l har förlorat huvudstavens och bistavens övre delar i en kantskada, som möjligen har uppstått i samband med flyttningen av stenen från dess ursprungliga plats. Sk efter 76 i har bestått av två kryss; av det övre återstå endast korta stycken nedtill. 78 n har ensidig bistav. — Baksidans inskrift börjar med ett tydligt sk (×) före 82 s. 84 e är stunget med en tydlig punkt. 85 n har (såsom förut nämnts) ensidig bistav. Sk efter 85 n består av två punkter (:). 87 a har ensidig bistav. 92 i är ej stunget. 94 o har dubbelsidiga, snett upp åt höger riktade bistavar; samma form ha 97 o, 101 o och 106 o. 99 s har formen ꝛ, alla övriga s-runor ha formen ꝛ. I 102 n är bistaven något böjd. Av 108 a återstår av huvudstaven endast nedre delen; bistaven är skadad intill huvudstaven. Runan står i en djup urgröpning och träffas av en spricka. Efter 110 i har ett sk gått förlorat i en djup flagring; i samma flagring har också 111 h skadats. Av denna runa återstå numera endast nedre delen av huvudstaven och ett kort stycke av den nedåtgående bistaven till höger om huvudstaven. Runan 113 är svårt skadad: endast ett kort stycke av huvudstavens topp är bevarat. Av allt att döma har sk saknats före 114 r. Runföljden 114 r–118 i står i en djup flagring; i dennas botten framstå emellertid runorna mycket tydliga. 119 y är tydligt stunget; nedersta delen av huvudstaven har förlorats genom flagring. 126 u har mist huvudstavens nedre del i en flagring. I 127 p är nedre delen numera synlig endast som en skuggning i stenytan. Mellan 127 p och 129 r har ristningsytan

flagrat bort; här har funnits plats för en runa (**u**). Sk efter 129 **r** är tydligt. (Av ormslingans huvud och stjärt, som här korsas, finnas endast mycket obetydliga spår.) Runföljden 130–133 **bali** står nedanför slingan, något till vänster på stenen. Runorna äro djupa och tydliga.

Hadorph och Helgonius: **×higulfr×lit×kirn×merki×pisa×at×knut×fhpur shn+uk×kuþlugu+ksustr×hianis bali×riti×istain nbali×knutr×sten hafir×riton×þon+stontn×mo×bali ihj rauþi×yftir+brupu bali.**

Hofberg (1871): **×hikulfr×lit×kira×mirki×pisa×at×knut×fapur san×uk×guþlugu×ksustir×hanis×bali×riti×istain×bali×knutr××sten : hafir×riton×þon×stonta×mo×bali×hi× - · rauþi×uftir×brupur×bali.**

Brate (1898): Runföljden 40–53 **kuþlugu×ksistur**. 71 **i**. Sk efter 76 **i** uppfattas som ett kryss. Sk efter 129 **r** har ej observerats. Läsningen i övrigt kommenteras på följande sätt: Efter 110 **i** är sk »alldeles borta genom en afflagning», som också har förstört 111 **h** »så när som på nedre stafven och spetsen af högra känne-streckket.» Av runan 113 återstår »blott det yttersta af toppen». 127 **p**: »nedre stafven alldeles borta och det öfriga af runan befinner sig i en afflagning». 128 **u** är »alldeles borta».

Den första kända tolkningen av Kyringestenens långa inskrift lämnas av Grau: »Higulfr lät göra detta minnings-märke åt sin Fader Knut och hans syster GUDlig. Bali ristade stenen. Stenhafer lät rista denna sten efter brodern Bali ihiraudi. Bali ristade runorna.»¹

Grau har alltså icke bemästrat runföljden 82–133, dvs. den del av inskriften, som står på stenens baksida. När det gäller denna del av inskriften, betecknar Liljegrens tolkning, framlagd i *Run-Lära* (1832), ett stort framsteg. Han har nämligen lagt märke till, att baksidans inskrift är versifierad. Som exempel på runstrofer anför han (a. a. s. 83) också inskriften »på andra sidan af Knuts minneshäll i Björkestads Socken». Han finner där »en half wisa eller 4 versrader» av »Talversens Starkadarlag». Liljegren återger och tolkar halvstrofen på följande sätt:

»Stein hafir riton	ritat hafwer Stenen —
þon Stanto mo	den Standa må —
Bali i hiraupi	Bale — här på godset (i häradet) —
yfti Brupu(r);	efter Brodern.»

Den hittills utförligaste behandlingen av Vs 15 finner man i *Runverser* (1887–1891, s. 222 f.), där följande »fonetiska transscription» lämnas: **higulfr lét gæra mæarki þessa at Knút faður sinn ok Guðlaugu systir hans. Bæli rétti stæin. Stæin hafir réttan, þann's standa má, Bæli hinn rauði øftir bróður.** Översättningen lyder: »**higulfr** lät göra denna vård efter **Knút** sin fader och efter **Guðlaug** hans syster. **Bæli** reste stenen. En sten, som stå kan, har **Bæli** den röde rest efter sin broder.»

I *Svenska runristare* (1925) översätter Brate inskriften på följande sätt: »Hägulv lät göra dessa märken efter Knut, sin fader, och Gudlög, god syster hans. Balle reste stenen. Balle Knut. En sten haver upprest, / som stånda kan, / Balle den röde / efter brodern. / Balle.»

Brate tolkar sålunda runföljden 47–53 **ksistur** (ack.) som »god syster». Han uppfattar oriktigt den första runan som en förkortning av adj. *goðr*. Uppenbarligen har Balle här gjort sig skyldig till en felristning. Redan Bugge har tänkt sig en sådan förklaring; i *Runverser* (s. 224) framhåller han: »Skriftformen ... [**ksistur**] kunde mulig forklaras saa, at Runeristeren feilagtig begyndte paa at skrive det foregaaende Ord **kuþlugu** ... men fortsatte rigtig, efter at han havde skrevet **k**.»

Vs 15 är rest till minne av en man med namnet **Knutr** och hans syster **Guðlaug**. **higulfr**, Knuts son och Gudlögs brorson, »lät göra» minnesmärket, och Balle, de dödas broder, reste stenen och ristade runorna.

¹ Varken Grau eller Liljegren har sett runstenen. Grau tror, att Vs 15 består av två stenar, vilket tydligen har påverkat hans tolkning. Liljegren är tveksam på den punkten. Han upptager visserligen i *Runurkunder* inskriften under två nummer (998 och 999), men han håller möjligheten öppen, att runföljden 82–134 står ristad på »andra sidan?» av stenen. I *Run-Lära* (1832) hade han däremot det riktiga förhållandet fullt klart för sig.

higulfr har tydligen varit ett mycket ovanligt namn. Det uppfattas av Bugge som *Ingulfr* (se *Runverser*, s. 224). Brate anser, att namnet »måhända» är identiskt med det mansnamn *Hælgulfr*, som är säkert styrkt på en runsten vid Södra Lunger, Götlunda sn, Närke (**helgulfr**). Av allt att döma skall emellertid **higulfr** sammanställas med ett i fornsvenskan belagt mansnamn *Hegholwir* (*SD* 3, s. 99 or., Österlövsta sn, Uppl.). Belägget är från 1300-talets början. Förleden *Hæg-* ingår bl.a. i det i fornsvenska källor väl styrkta mansnamnet *Hægvidh*. Detta namn förekommer några gånger också i runinskrifter: Sö 219 **hikuipr**, U 75 **ehuiþ** (ack.), U 567 **hahurþr**, U 684 **heuiþ** (ack.), G 33 **hehuiþa** (gen.), G 119 **hehuiþr**. Andra namn med förleden *Hæg-* äro *Hæglæikr*, *Hægmundr* och *Hægvaldr*. Runsv. *Hæggi* (Sm 71), fsv. *Hægge* torde vara ett kortnamn till namn på *Hæg-*.

Knutr är icke något vanligt namn i våra runinskrifter från tiohundratalet. Om man bortser från de belägg, då namnet åsyftar Knut den store, finner man det endast sex gånger: Sö 217, U 38, U 92, U 818, U 1149, Vs 15.¹ Det förefaller mycket sannolikt, att namnet har kommit i bruk genom uppkallelse efter Knut den store. (I så fall är också uppkallelsen ett vittnesbörd om svenskars deltagande i Englandstågen. Jfr E. Wessén, *Historiska runinskrifter*, 1960, s. 42 f.) Namnets förekomst på Vs 15 har därför använts vid dateringen av inskriften och av Balles ristningar över huvud taget; se nedan.—Kvinnonamnet *Guðlaug* har varit vanligt i vårt land under vikingatiden (närmare ett 20-tal belägg).

Runristarens namn, *Balli*, förekommer i denna inskrift icke mindre än fyra gånger, ett förhållande som saknar motstycke. En av gångerna kallar han sig *Balli hinn rauði*; jfr Vs 24, nedan s. 74 f.

Vs 15 tillhör, liksom Vs 24, runmästaren Balles mest berömda ristningar. Den är av allt att döma en av hans äldsta bevarade inskrifter; se vidare Vs 24. Brate framhåller i *Svenska runristare* (1925), s. 51, att eftersom Balle har rest Vs 15 »efter sin broder, bör väl Björksta sn i Västmanland antagas vara hans hemort».

Som ovan har framhållits, har förekomsten av namnet *Knutr* på Vs 15 använts vid de försök som ha gjorts att tidfästa Balles verksamhet. Sålunda skriver O. v. Friesen (i *Runorna*, s. 215): »Balles ristningar synas ... böra förläggas, de tidigaste till omkr. 1050 men det stora flertalet till 1050- och 1060-talen, några kanske ännu senare. Balle ger i sina ... alls icke monotont formulerade inskrifter inga anknytningar till historiska data, men av ett sådant förhållande som att en av Balles första stenar, Lilla-Kyringestenen i Björksta socken, Västmanland, är rest över en man vid namn Knut — sannolikt uppkallad efter Knut den store — av dennes son böra vi se en bekräftelse på att Balle allra tidigast har börjat uppträda som ristare framemot 1050.»

16. Tortuna kyrka.

Pl. 15.

Litteratur: L 771. J. Bureus, F a 6 s. 237 nr 5, F a 10: 2 blad 91 D, F a 5 s. 225 nr 528, F a 1 s. 111; O. Grau, Beskrifning Öfver Västmanland (1754), s. 644 (nytrycken 1904, s. 501 och 499 f.); J. G. Liljegren, Fullständig Bautil (ATA); R. Dybeck, Thortuna socken 1860 (ATA), Antiquarisk berättelse för år 1864, s. 19 (ATA); H. Hofberg, Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 2, 1871, s. 167 (ATA; tryckt i VFÅ 5, 1901, s. 11); E. Brate, Anteckningar 1898 (ATA).

Äldre avbildningar: Bureus, teckning (i F a 10: 2); bläckteckning i F m 65 och Fullständig Bautil; Hofberg, teckning i a. a.; Brate, foto 1898 (ATA).

Runstenen är inmurad i liggande ställning i sakristians östra vägg. Stenens nedre kant befinner sig 2 m över markytan, rotändan 47 cm N om sakristiefönstret och toppen 9 cm från nordöstra sakristiehörnet. Vs 16 har tydligen, sedan den kluvits, lagts in i muren, när sakristian byggdes.

Ristningen granskades år 1639 av Bureus, som anger stenens plats på följande sätt: »J Tortuna kyrkogawel half sten in murat» (F a 10: 2). — Grau: »Uti Kyrko-gafwelen är en half Runsten inmurad, tagen utan twifwel, då denna Kyrka blef upbyggd, ifrån den förra eller gamla Kyrkan.» På en osign. teckning av stenen i

¹ Namnet förekommer i runskrift också på den runristade gravstenen Sm 54. Denna inskrift tillhör emellertid 1200-talet, då namnet hade hunnit bli populärt i Sverige.